

INSTITUTUL TEOLOGIC BAPTIST BUCUREȘTI

ISTORIA RELIGIILOR

Note de curs O. Baban (2018-2019)

CURS 1- Obiectul și metodologia istoriei religiilor: perspective și dinamici

Obiectul istoriei religiilor

Istoria religiilor (*history of religions, Religionswissenschaft*) este un studiu istoric și teologic al religiilor lumii, din antichitatea îndepărtată până în prezent. Ea caută să evidențieze istoria și datele principale ale fiecărei religii (fondatori, scripturi, teologie, dezvoltare) și eventual, interacțiunile dintre religii. Unul din fondatorii importanți ai acestui tip de studiu este Friedrich Max Müller (1823-1900), savant german care a predat la Oxford o perioadă îndelungată.

Studiul istoriei religiilor se deosebește prin obiect (nu neapărat prin metodă) de studiul noilor mișcări religioase.

O mișcare religioasă este o mișcare de înnoire care poate apare într-o religie, într-o confesiune, sau în societate, în general, înăuntrul sau în afara unei religii recunoscute – dar având un conținut (teologie și agendă) și o dinamică religioasă, precum și dimensiuni sociale importante. Există mișcări religioase intra-religioase, sau intra-confesionale (pozitive și divizive), și extra-confesionale.

Religiile, prin contrast, sunt sisteme de gândire și practică mai complexe, mai mature și mai stabile decât mișcările religioase, prin care oamenii, societățile omenești, încearcă să își reglementeze relațiile cu divinitatea sau lumea spiritelor prin ritualuri, învățătură și organizarea societății în așa fel încât respectarea valorilor religioase să conducă la stabilitatea, bunăstarea și continuitatea comunității (societății).

În cadrul religiilor apar secte și noi mișcări religioase, fie ca o reacție normală, constructivă, de adaptare la noi cerințe și nevoi comunitare, de credință sau sociale, de identitate și comunitate, sau ca o reacție de frondă, de contestare și de înlocuire, de adoptare a unei noi direcții, ori ca forme de eroare doctrinară și de deteriorare morală ori socială.

Metode de studiere a istoriei religiilor

În esență, studiul istoriei religiilor este descriptiv și, ca metodă, încearcă să fie obiectiv, adică să nu adopte poziții partizane sau adverse care trunchieze prezentarea lor în defavoarea unei informații corecte.

Studiul istoriei religiilor, într-o primă instanță, are o metodologie contabilă, adică înregistrează religiile existente, sau care au existat în trecut, și le studiază tezele principale și caracteristicile dezvoltării în timp.

Studiul istoriei religiilor are și o tendință spre sinteză deoarece conduce spre posibilitatea comparației între religii diferite (măsura în care conțin informații revelate, modul în care organizează închinarea și viața socială, atenția față de memoria istoriei străvechi, etc.).

Prezentul curs reprezintă un studiu al istoriei religiilor dintr-o perspectivă creștină, deoarece include comentarii și evaluări creștine asupra istoriei religiilor.

Definiția religiei

Cuvântul vine din latinul *religo, religare* și se referă la un demers de relegare a oamenilor de divinitate, de zei, sau de lumea spirituală, în general. Această lume este percepută ca superioară omenirii, lume cu care lumea omenească se află într-o legătură importantă, de co-existență și dependență (chiar de creație, dar nu întotdeauna, în toate religiile, ori față de toți zeii).

Religia reprezintă o învățătură și un procedeu (ritual) sau o sumă de procedee (ritualuri) prin care învățătura este practică la nivel individual și colectiv pentru o raportare bună la cerințele divinității. Valorile și ritualurile religioase participă activ la organizarea socială și etică a comunităților umane.

Nu doar conceptul de frumos și podoabă este distinctiv pentru oameni, așa cum se s-a spus adeseori, ci și sentimentul religios. Acesta pornește din recunoașterea unei autorități morale și din sentimentul afilierii la forțe superioare, spirituale. În unele interpretări filosofice lumea spirituală este reală, în altele este considerată o idealizare a societății umane însăși, dar această dezbatere nu mai ține de istoria religiilor, ci de filosofia religiei. Religia are un rol existențial major, prin care oamenii se raportează la univers și la ei înșiși, în dorința de a identifica esența existenței umane.

Așa cum s-a afirmat, religia are și un important rol social. Ea este un important instrument de organizare socială și de control social. Reprezintă și un domeniu de experiențe inefabile, individuale sau comunitare, de descoperire, de explorare a esenței vieții, a existenței.

Perspective generale, modele și periodizări

În tratatele de istorie a religiilor exista două mari concepții în ceea ce privește metodologia acestui studiu:

1. Perspectiva evolutionistă, a progresului constant, de la primitiv la complex

2. Perspectiva biblică, a dezvoltării în spirală, până la un final de judecată globală și restaurare completă.

Aceste două perspective reprezintă de fapt, două cazuri particulare ale unei abordări mai generale. Conform acesteia, istoria religiilor poate fi studiată prin două filtre filosofice.

1. Printr-un filtru raționalist care se bazează pe dezvoltarea continuă a societății, de la simplu la complex.

2. Prin filtrul cultural al gândirii iudeo-creștine (posibil și musulmane), care vede istoria ca o încercare de recuperare în timp a unei omeniri decăzute, care inițial a intrat în conflict cu divinitatea. Recuperarea face parte dintr-un proiect divin care se bazează pe o judecată finală și pe o restaurare finală a omenirii.

În afară de aceste percepții există și modele ciclice fără spirală progresivă, prin care se consideră că civilizațiile reiau un model străvechi de existență și dezvoltare prin care se dezvoltă inițial, apoi decad și dispar, fără ca să existe o finalitate anume, distinctă. Sau finalitatea poate fi transcenderea existenței umane într-o existență nediferențiată, supremă, contopită, lipsită de dorință și devenire și caracterizată doar prin liniște și auto-contemplare, numită nirvana (buddhism) sau sufletul universal Brahman (hinduism).

Așadar, iată o problemă importantă pentru istoria religiilor. Ce concepție globală despre dinamica omenirii oferă ele, și despre dinamica relației omenirii cu divinitatea? Una bazată pe un progres neîntrerupt de la simplu la complex, de la inferior la superior, sau una în spirală, ori una în cicluri istorice nesfârșite?

Istoria religiilor, ca enciclopedie, ca sumă a cunoștințelor despre apariția și dezvoltarea fenomenului religios, pune un accent deosebit pe *etnologie*, *etnografie* (studiul civilizațiilor omenesti, a culturii) și pe *antropologie* (ce este omul și cum se dezvoltă el). Aceasta din cauză că religia și dezvoltarea ei se împletește cu cultura unei societăți, într-o anumită zonă, pentru un anumit grup de popoare (este contextualizată cultural, etnic și geografic, foarte adesea).

Modelul progresiv

M. Eliade în „*Istoria credințelor religioase*”, vorbește despre evoluția oamenilor și despre religia lor, considerând că primii oameni *compleți*, au fost cei care au putut gândi religios. Eliade aduce în discuție problema hominizării omului, a evoluției lui din formele de *primate*, inferioare omului, la stadiul de *homo sapiens*. El îi numește *paleantropi* pe primii oameni compleți spiritual și biologic și consideră că toate dovezile existente indică faptul că erau religioși, nu ne-religioși. Din acest punct, conform abordării evoluționiste a istoriei religiilor, asistăm la un progres neîntrerupt al spiritualității umane, care îmbracă diverse forme de intuire și identificare a divinității (sau cu divinitatea) sau de identificare a esenței existenței umane.

S-ar putea aduce câteva obiecții față de această concepție.

Privind în istorie vedem că este adevărat că acești oameni primitivi aveau un cult simplu, dar acesta includea un cult al morții, ritualuri, elemente care indică existența concepției despre viața după moarte. Apoi, acolo unde există ritual, există și o gândire simbolică. De exemplu, acesta este cazul cu peșterile și desenele rupestre din sudul Franței (peșterile din Lascaux,

Montignac, Franta), de obicei datate ca fiind vechi de 17,000 de ani, din paleoliticul superior, prezintă animale uriașe (de tip dinozauri), floră și faună din timpuri antice, de-a lungul mai multor generații. Ele reflectă o cultură primitivă, dar în același timp, ele arată o capacitate extraordinară a oamenilor din acele vremuri (complet neprimitivă) de a reflecta asupra naturii și societății (ex. din vegetale faceau culori extrem de durabile în timp, desenele arată talent și eleganță artistică, viață culturală, umor, obiceiuri religioase; se văd preoți sau vrajitori stând la sfat, scene de vânătoare, imagini în care apar oameni în prezența dinozaurilor – de unde se poate trage concluzia că speciile coexistau, nu erau despărțite de milioane de ani de evoluție, etc).

Așadar, acest primitivism tehnologic și religios dă dovadă de o relativitate observabilă. Se poate observa, apoi, un număr de corespondențe între gândirea religioasă din diverse zone și civilizații, unele din ele surprinzătoare, având în vedere lipsa de comunicare între aceste zone, în antichitate. Alte corespondențe sunt explicabile în baza relațiilor existente între comunități (concepții egiptene transferate la greco-romani, legătura dintre hinduism și budism, dintre creștinism și islamism). Aceste evidențe pot sluji bine și modelul biblic al religiilor.

Este dificil de aflat cum s-au conditionat unele pe altele religiile (interacția culturală a putut să beneficieze de factori diverși cum ar fi legăturile economice, explorări geografice, cuceriri militare, dominații politice, etc.). Totuși, ideea de bază este că varietatea de forme religioase poate avea și alte explicații decât un proces de avansare treptată a conștiinței, sau un fel de evoluționism al religiilor.

Aceste puncte de vedere au fost prezentate având în vedere tipurile de religii conform clasificărilor de specialitate. Există, astfel, religiile societăților pre-literare, primitive, care nu folosesc Scripturi sfinte, și religiile societăților literare, avansate, care folosesc texte și Scripturi sfinte, au profeți, revelații consemnate și interpreți ai acestor revelații. Cursul va privi la câteva exemple din fiecare categorie, accentul fiind pus pe religiile societăților literare.

Modelul biblic

În final, se poate pune întrebarea, dacă Biblia sugerează alte modele cu privire la istoria religiilor decât cel progresiv, de tip evoluționist? Conform unui model biblic, succesiunea religiilor ar cunoaște următoarele etape:

1. perioada pre-religiei, când nu exista o religie organizată

Adam, Eva, nu par să aibă viață religioasă, deși este posibil ca să fi adus și ei jertfe și să caute zilnic comunicarea cu divinitatea. Această comunicare era una directă. Primii care prezintă clar semnele unei vieți religioase (ideea de jertfă, de închinare) sunt Cain și Abel. Și totuși și aici, Cain nu este conștient de nevoia de închinare prin jertfă, doar Abel. Cain face un fel de sărbătoare a mulțumirii sau a roadelor pământului, dar nu realizează importanța și elemente închinării. Ni se spune că oamenii au început să cheme Numele Domnului în Geneza 4.26, pe vremea lui Enos. Acesta este primul semn al religiei organizate.

2. perioada religiei organizate primar, primitiv

Acest timp se poate observa din activitatea și închinarea lui Noe, om care a trăit și înaintea și după evenimentul potopului. Înțelegem că exista comunicare cu Dumnezeu, exista jertfă, și

exista ideea de animale curate și necurate (acceptabile pentru jertfă sau nu). Se poate presupune că jertfa adusă de Noe – care i-a plăcut lui Dumnezeu, a fost și o jertfă de mulțumire și o jertfă de ispășire.

Dincolo de ceea ce face Noe, Dumnezeu introduce elementele religioase după ce Noe a adus jertfa în Gen. 9. Între acestea se observă ideea de legământ. Legământul *noahic* (curcubeul) este premergător celui *mozaic*, de la Sinai. Religia în această perioadă este de tip monoteistic, adică închinarea este adusă unui singur zeu.

3. Perioada religiilor complexe și diversificate

Se poate aprecia că această perioadă se face distinct cunoscută odată cu proiectul turnului Babel. Aici, la Poarta zeilor sau Poarta cerului (**bbl**, în babiloniană), care este înțelesul cuvântului Babel, oamenii arată că posedă ideea de religie. O conducere centralizată, puternică, un turn cu templu la vârf, jertfe mediatore, dorința asociere și coordonare. După încurcarea limbilor și împrăștierea umanității, apar religii monoteiste și religii politeiste. Terah, tatăl lui Avraam, se pare că avea o credință monoteistă. Totuși, fii și nepoții săi, or strănepoții săi cum ar fi Laban, venerau și zeii sau idolii casei (Geneza 31:30-32). Avem astfel, în acea vreme, o diversificare a religiilor de la monoteism primitiv, la monoteisme și politeisme diverse. În același timp, se poate presupune că tot atunci au apărut și s-au dezvoltat religiile cu adevărat primitive (animiste, panteiste: închinători la obiectele și ființele din natură, ca divine), ca forme de ignoranță și de îndepărtare tot mai puternică față de adevărata închinare și adevăratul Dumnezeu (Romani 1:21-25).

Modelul biblic are loc pentru două observații care conduc la două ipoteze de lucru majore. Prima este dezvoltarea spiralată a religiilor (pe o dinamică monoteism ancestral – politeisme – monoteisme recente avansate), nu pe dinamica progresivă politeism primitiv – monoteisme avansate. Conform acestui model, omenirea începe fără o religie anume, dar cu o credință avansată monoteistă, după care, în urma căderii în neascultare, dezvoltă forme de religie care încep cu monoteism primar, decad în politeisme și animisme ori panteisme ignorante, și dau loc în timp, prin interacție între grupuri și prin diverse forme de revelație, la forme de monoteism avansate, recente.

A doua ipoteză este coexistența civilizațiilor și religiilor primitive și avansate (prin contrast cu dinamica de la simplu la complex). De exemplu, astăzi pe glob coexistă un evantai larg de religii de la religii primitive, ale unor comunități tribale din junglă, la religii sofisticate, monoteiste sau politeiste, în societățile avansate tehnologice.

Bibliografie curs

Achimescu, Nicolae, Istoria și filosofia religiilor. Religii ale lumii antice, Basilica, București, 2015.

Delumeau, Jean (ed.), Religiile lumii, traducere de Angela Pagu, Carol Litman, Rodica Buburuzan, Bogdan Budeș, Constantin Lucian, Florentina Vișan, Iulia Waniek, Toader Saulea, Carmen Stoean, Humanitas, București, 1996.

Eliade, Mircea, Sacrul și profanul, traducere de Brândușa Prelipceanu, ediția a III-a, Humanitas, București, 2005.

- Eliade, Mircea, *Tratat de istorie a religiilor*, traducere de Mariana Noica, cu o Prefață de Georges Dumézil și un Cuvânt înainte al autorului, Humanitas, București, 1992.
- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, traducere și postfață de Cezar Baltag, Univers enciclopedic, București, 2000.
- Eliade, Mircea, Culianu, Ioan Petru, *Dicționar al religiilor*, traducere de Cezar Baltag, Humanitas, București, 1993.
- Itu, Mircea, *Filosofia și istoria religiilor*, Editura fundației România de Mâine, București, 2004.
- Filoramo, Giovanni; Massenzio, Marcello; Raveri, Massimo; Scarpi, Paolo, *Manual de istorie a religiilor*, traducere de Mihai Elin, Humanitas, București, 2003.
- Gaudin, Philippe (ed.), *Marile religii*, traducere de Sanda Aronescu, Orizonturi & Lider, București, 1995.
- Otto, Rudolf, *Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu raționalul (Homo religiosus)*, traducere de Ioan Milea, Dacia, Cluj-Napoca, 1992.

Cerințe minimale

Din bibliografia de mai sus se recomandă în mod deosebit, pe lângă lecturarea notelor de curs, și parcurgerea următoarelor două volume, ca lectură minimală de curs:

- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, traducere și postfață de Cezar Baltag, Univers enciclopedic, București, 2000.
- Filoramo, Giovanni; Massenzio, Marcello; Raveri, Massimo; Scarpi, Paolo, *Manual de istorie a religiilor*, traducere de Mihai Elin, Humanitas, București, 2003.